

PETŐFI SZEME

A költő arca sovány és halvány volt, maga színetlennek mondja; szemöldökei szatírvonalba menők, köztük állandóan két mély ránc; szeme kis, fekete, villogó bogárszem; sötét ragyogása első látásra sejtette rendkívüli szellemét. Ha szavalt, tekintete lángolt, sugárzott. Villogó, fekete szemét olykor véresíkok futották át. Ferenczi Zoltán Petőfi-életrajzából, s a költő barátainak, Kovács Pálnak, Jókainak és Orlay Somának a följegyzéseiből tudjuk ez adatokat. „A felhők“-ben így ír:

Lehet még másban szinte hozzám
A felhőt hasonlítani:
Vannak neki, miként szememnek,
Könyűi és villámai.

Szemében benne van egész tüzelő, lelkesítő egyénisége s az Apostolban szinte saját magát jellemzi e sorokkal:

alatta a sötét homloknak
Két fényes szem lobog,
Mint két bolyongó üstökös,
Mely nem fél senkitől
S melytől mindenki fél. Tekintete
Mindég messzebb, mindig magasbra száll.

Tüzes, égő szem, keresztülszűrő lángtekintet, oly szavai, mikkel — *Szécsi Máriá*-ban, *Salgó*-ban s *A munkácsi vár*-ban e. költeményében — hőseit éppúgy bemutatja, mint önnönmagát.

Villámlani és könnyezni is tudott. A könny nem mindig csupán költői szó. Mikor Petőfi Sáros romjait látogatja, elhagyja a társaságot, hogy hamarabb érjen föl, mert tart tőle, hogy könnyeit el nem fojthatja, s nem szereti, ha más sírni látja (*Útirajzok; Nem sírok én*). A majtényi síkról, Rákóczi utolsó csatája helyéről, verset ír: „elmondtam legszörnyűbb átkomat s elsírtam legszentebb könnyemet“ s Úti Leveleiben meg is erősíti: „úgy volt, átkozódtam és sírtam“. „Mért nem vagyok felhő az égen? Sírnom akkor nem volna szégyen“ mondja máshol (*Elvinnélek én*). Érzelmekben csodálatosan gazdag szíve magyarazza könnyeit, mik nincsenek rovására férfiaságának, mert sohasem akarja, hogy sajnálják (*Magyar vagyok*).

Miért ne sírnál? férfi vagyok én,
S véres csatáknak állok küszöbén,
És mégis néha én is könnyezek,

írja a hitvesétől elválás fájdalomban (*Hogy volna kedvem*). Keserves útjában Debrecentől Pestre a testi fájdalom kisajtolta könnyek fagytak arcára (*Úti levelek*).

A költő 1844-ben epigrammot írt evvel a címmel: *Szemfájásomkor:*

Teremtő Isten! szemeimre
A vakságot tán csak nem küldöd?
Mi lesz belőlem, hogyha többé
Nem látok lányt és pipafüstöt.

Mi volt ez a szembaja, melyről máshol említést nem tesz s egyáltalában mi ihlette e sorok írására? Erre a kérdésre szeretnék életrajza és költészete alapján feleletet adni.

Értékes adatot jegyzett fel unokatestvére, Orlay Petrics Soma, pápai diákkorukból, a Budapesti Szemle 1879-i évfolyamában. Ezt írja: „Konok természetének Petőfi nem egyszer megadta árát. Így az 1842-ik nyarán, majdnem megvakulással lakolt érte. Ez évben teljes napfogyatkozás volt látható Magyarországon s mi e tünemény kedvéért a város szélére mentünk, hogy azt teljes pompájában láthassuk. Amint a nap fényes tányérja fogyni kezdett, Petőfi föltette magában, hogy annak teljes elfogyásáig bele fog nézni, s csakugyan intéseim dacára sem vette le arról tekintetét. De amint az első sugár igen éles hatással ismét kilövelt, Petőfi szemeire csapta tenyerét s egész hazáig karon kellett őt vezetnem s csak napok mulva szünt káprázata, de bal szemének ez annyira ártott, hogy avval soh'sem látott többé tisztán.“

Ez a napfogyatkozás július 8-án volt. Azon évben három napfogyatkozás volt s köztük a második Magyarországon is látható. Ez teljesnek látszott Spanyolországban, déli Franciaországban, északi Olaszországban, Magyarországon, Oroszországban és Ázsiában. Kezdeté — Wodetzky József dr. egyetemi tanár úr szíves közlése szerint — általában 1842 július 8-án reggel 5 ó. 44 p.-kor budapesti helyi idő szerint, vége általában 10 ó. 51 p.-kor. Budapesten 5 ó. 54 p.-kor vette kezdetét a sötétedés és 7 ó. 58 p.-kor végződött.

Napfogyatkozás figyelése, kellő óvatosság nélkül, mint a szemet érhető múlt, néha maradandó ártalom, régtől fogva ismeretes. Egyáltalában nagy intenzitású fény hatására, ha bizonyos ideig érte szemünket, látás-zavar támadhat. Ennek legkisebb foka az ú. n. utóképek megjelenésében áll, ami általánosan ismeretes. Petőfi hasonlatul is felhasználja egyszer az utóképeket, mikről, mint Orlay leírásából tudjuk, súlyos tapasztalatot szerzett. Ezért az ő szavaival vázoljuk mibenlétüket. „Úgy vagyok“, írja öt évvel később Úti leveleiben, szerelme tárgyára folyton vissza-visszatérő gondolatai jellemzésére, „mint aki a napba néz, aztán akárhová tekint vagy behunyja is szemét, mindig a napot látja“.

A nap erős fénye, ha valaki védetlen szemmel hosszasan belenéz, a szem ideghártyáján, az éles látás középponti helyén vagy éppen e mellett, hová a nap képe lerajzolódik, bővérűséget, vizenyőt, esetleg vérzéseket okozhat. Ennek az a következése, hogy a látóideghártyának ez a része aztán a tárgyak ráeső képét homályosabbnak vagy sehogyssem látja. Pár hét mulva az ideghártya rendszeren kiheveri a bajt s a látás rendbejön. Előfordul azonban maradandó látáshiba is, ha a fényhatás olyan erős volt, hogy a megvilágított hely elsorvad. Az ideghártya elváltozásai szemtükörrel megláthatók. Állatok szemén is kísérleteztek (Czerny) és azt tapasztalták, hogy sötét, festékben gazdagabb ideghártyájú házinyúl szemében ugyanolyan intenzitású fény súlyosabb hatásokat fejt ki. Nem az

ibolyán túli sugarak kémiai ártalmáról van ugyanis szó, mert ezeket a szem törő közegei, a szem folyadéka s a szemlencse, visszatartják. Hanem valószínű, hogy a világító sugarak, miket az ideghártya füstékes hámrétege elnyel, hőhatást közvetítenek s ha tartósan s nagy intenzitással érkeznek, alvadást okoznak az ideghártyában.¹

Füstéktelen szemek jobban kápráznak ugyan erős fényben, mint a barna, sötét szemek, mert ideghártyájukat mindenünnen éri fény, de mivel a fénysugarak az ideghártya felfogó rétege mögött nem ütköznek füstékretegbe, súlyosabb elváltozást kevésbé szenvednek. Ez irányban meggyőző kísérleteket végeztek.²

Petőfi sok füstékű, fekete szeme tehát az erős fény hatásától sérülékenyebb szemek közé tartozott. S vakmerő napfigyelése, a leírás szerint, csakugyan alkalmas volt súlyos ártalom szerzésére. A sötétedés egész ideje ama napfogyatkozáskor több, mint két óra volt. Valószínű, hogy az Orlay írta kifejezés (amikor a nap tányérja fogyni kezdett), nem vehető szó szerint. Bizonyos azonban, hogy Petőfi a már jól észrevehető fogyás idejétől kezdve, a teljes sötétség ideje alatt egészen a világosodás kezdetéig, a napra irányozta tekintetét. A teljes sötétség ideje napfogyatkozáskor 5—8 perc. Ez elég idő arra, hogy az ideghártya érzékenysége fény iránt jelentékenyen fokozódjék. Az ú. n. adaptatio, mi alatt szemünknek a sötéthez való hozzászokását értjük, 10 perc alatt ötvenszeresére fokozhatja a kezdeti fényérzékenységet.

A költő szeme tehát, mely súlyosan szenvedett már az elfogyás észlelése alatt, még hozzá az újra kilövellő első sugárt adaptálódott, fény iránt érzékenyvé vált ideghártyájára fogadta.

Elfogadhatjuk tehát, hogy ez az esemény a költő egyik szemén maradó nyomot hagyott.

Költészete nyitott könyv életéről. Milyen nyomait találjuk meg benne ennek az élménynek? Csakugyan szenvedett-e látása élessége? Ezekre a kérdésekre határozott feleletet adhatunk.

Hogy Petőfinek, legalább egyik szemére, kitünő látása volt élte fogytaig, világos és semmi kétséget nem szenved. „Látóköre megmérhetetlen, szemei a síkon ott járnak, ahol nekik tetszik, nem korlátozhatnak“, „Mérföldekre belátja a világot“, „Utazásai közben leülvén Salgó romjainak legfelső csúcsán, tekintete mérföldeken, lelke századokon túl barangol, míg alant a mélységes völgyben a kéklő köd alatt fölkeresi a fehér juhnyáját s tehéncsordákat, az elszórt gémes-kutak csak T alakoknak tűnnek fel: mert oly messze vannak már, hogy karesú ostorfáik nem látszanak“ stb. 1846-ban írja ezt: „szíve olyan mély folyam, hogy *szemem, bármilyen éles, néz beléje hasztalan!*“³

Márészt, hogy jó szeme volt, bizonyítja az, hogy egész életében rengeteget írt, olvasott, tanult, másolt. Írása gyönyörű volt. A sokat dolgozástól barátai meglepetéssel óvták. És ha 1843-ban ezt írja Bajzának: „Egész nap írom a Záborszky által szerkesztett országgyűlési tudósításokat — s amellet *szemem, mellem gyengül s a múzsa is kerül!*“, érthető. Folytonos másolás

¹ Hess. C. A napfénynek a szemre gyakorolt káros hatásáról. Szemészet. 1913.

² Birch-Hirschfeld. U. o.

³ L. következő műveit: Kéket mutatnak még...; A gólya; Oda járok, hová...; Úti rajzok; Úti levelek; Nem csoda, ha újra élek.

közben ilyen panaszra minden épszemű egyén jogosan fakadhat, különösen ha egyébként beteges is. Erre vonatkoznak Az apostol sorai: „Másoknak gondolatjait másolgatá. Keserves munka. Tán a favágásnál keservesebb. Elkezdte reggel s este végezé S gyakorta éjtszakáit is A lámpa fénye látta elvonulni, S előbb aludt el ez, mint ő“.

Költeményeiből — *Változás, Én és a nap, Az apostol* — tudjuk, mennyire rajong a napért. Hűséges szeretője; fénye lelkéig hat. A magas, fényes, hő napsugár érzeteinek megtestesítője; szívének öröme, gyönyörűsége; érte szeme, lelke sovár; sőt megmondja: „az embernek szemével a napba kéne néznie és ehelyett a porba néz“.

S az első pillanatra vaksággal fenyegető élmény igen sok nyomot hagyott lantján:

Úgy fénylik lelked, mint a *nap világa* fénylett,
Midőn *fogyatkozás* még nem szennyezte meg.
(Költői ábránd volt.)

Elveszett, elveszett az én szemem *fénye*,
Hejh pedig talán már indulnom is kéne!
Hogy induljak? hova menjek, *ha nem látok?*
Nyakamat szegheti valamelyik árok.
(Barna menyecskének.)

Szeretném itt hagyni a fényes világot,
Amelyen oly sok *sötét foltot látok*.
(Szeretném itt hagyni.)

Es nézzetek *szemembe*, mely *kiégett*.
(Nem sirok én.)

Tiszta szemmel nézek a jövőbe,
Nem *lebeg rajt* szenvedély *köde*,
Mely előlem annyi szép virányt, de
Annyi puszta tájt is elföde.
(Megpendítem.)

Főlnézek a nyárdéli napba és
Nem fáj szemem.
(Mért zárjátok el az utamat?)

Íme, mint meríti a költő ezen súlyos élményéből újra meg újra hasonlatait. Mintha csak látnók saját szavaira a fogyatkozó fényes napot néző ifjút, akinek elveszett szeme fénye, úgyhogy vezetni kellett haza, kinek megkáprázott szeme foltokat lát a nap égető hatásától, de aki végül megszabadul a ködös látástól s újra tiszta szemmel néz, sőt már nem is fáj a szeme, ha a nyárdéli napba pillant se. És még számtalan hely, ahol a fény hatását festi:

Inkább a napba, mint a könyvbe nézz,
A napvilágtól szemed fénye vész,
(Szomorú éj.)

S *elveszti* ragyogásaitól
Szeme fényét, aki rád tekint,
(A szerelmes tenger.)

Ne nézz őseidre, e napokra...
Szemeid gyöngék... a napfény megraktt.
(A hazáról.)

Azért vontál oly közel magadhoz,
Hogy *megvakuljak* lelked *fényitől*?

(Költői ábránd volt.)

Szemünk vakul el, ha rátekinünk, fényességitől,
Mely oly szokatlan varázsözönnel
A más világból arcainkra dől.¹

(Szép napkeletnek.)

Hahogy sokáig néztem volna őket
Szemfényemet vesztettem volna tán.

(Batthyányi és Károlyi grófnék.)

Dicsőség legfőlebb,
Ez a szem fényét *elvakító* semmi.

(Költő lenni vagy nem lenni.)

De nem nézek a jövőbe,
Belenézni nem lehet,
Mert az olyan *fényes nap,* hogy
Megvakítná szememet.

(Bírom végre Juliskámat.)

Most is csodálom, hogy *szemem világa*
El nem veszett e földöntúli fénytől,
Midőn benéztem szeme csillagába stb.

(Tündéralom.)

Itt van végül említett négysoros verse: Szemfájásomkor. Ezt is a napfogyatkozásakor elszenvedett baj reminiscenciájának kell tekintenünk, aminek egyetlen direkt szóbahozása ez költészetében.

1844-ben, mikor ezt az epigrammot írta, aligha fájhatott szeme. Hiszen evvel a négy sorral együtt abban a szeptemberben — mint Ferenczi könyvéből tudjuk — tizennyolc költeményt ír s egyikükben sincs szó szemfájásról, nem hogy vakságról. Szemét akkor is kitünően használhatta, s unalmában — mint *Éjszakáim* c. versében mondja — néha éjjel is a téntába mártja tollát. Petőfi akkor szűk kis szobában lakott Pesten, mely napfényt alig kapott, sokat pipázgatott baráti társaságban s a füstös, sötét szobában el-elmerengett a kiállott bajokról (*A naphoz; Mi lett; Tompa Mihályhoz*). Így kerülhetett sorra az az élmény is, minek annyi öntudatlan visszhangja szólalt meg már lantján, de ami még igazán szóba nem került költeményeiben: vaksággal ijesztő balesete.

Ugyanerről az időről állapítja meg Petőfiről írt könyvében Horváth János, hogy akkori kedélyállapotának szemléltetőjéül, kifejezőjéül szívesen használta fel diákéveinek eseményeit s hogy hűség szempontjából ilyenmű költeményeiben csak a hangulat fontos, mellyel a multba visszanézve megéneкли élményeit.

A hangulatba füstös szobája ringatta, az élmény, mit fölhasznál, két éve játszódott le.

Talán az epigramma címe sem volna „Szemfájásomkor“, hanem „Szemfájáskor“, ha egyidejűségről volna szó. „Szemfájáskor“: annyi mint szemfájás közben; „szemfájásomkor“: könnyen érthető egy bizonyos, elmúlt időre, mikor a szemfájása volt.

¹ Horváth János szerint ez a gondolatihlet Vajda Pétertől való, azonban a fény jellemzése vakító hatásával Petőfié!

Még van egy adat Petőfi szeméről. Az utolsó hiteles híradás a költőről — 1849 július 31-e délutánjáról — a csapat orvosától, Lengyel József dr.-tól való. Ebben a költő szemét érő s öt jól jellemző eseményről is van szó.

Három—négy óra közt Petőfi Héjjasfalváról, Segesvár közelében, gyönyörködve nézte a harcot s jegyzeteket készített. Majd a falu elé ment és egy ott elfolyó árok hídjára dőlve, mintegy félóráig szemlélte az egyre véresebbé váló csatát. Most is volt, aki figyelmeztette a veszedelemre, a költő most sem hallgatott az intő szóra. Látni vágyott. Akkor a napba nézett, most a harc tüzébe! Elmerült gondolataiban és kitartott. De ekkor „egy ágyúgolyó alig 30 lépésre hullt le tőle; a fölvert por őt is eltakarván, hihetőleg szemébe is ment, mert zubbonya ujjával hosszasan törülgette.“

A két oly hasonló eseményt, mely szemét érte, hét év választja el, Petőfi Sándor lángelméje káprázatos kifejlődésének rövid időszaka.

Csapody István dr.